

אוניברסיטת בר-אילן

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת תצוה, תשע"ד
מספר 1055

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

על מקומה של האמנות ועבודת ה'

מאיר רוט

ב-16 פרקים עוסקות פרשיות ספר שמות – מ'תרומה' ועד 'פקודי', בבניית המשכן, בכליו ובבגדי המשרתים בקודש, וביניהן הפסקה צורמת לתיאור חטא העגל. האם יש מתאם בין התיאור הארוך והפרטני ובין חשיבות הנושא? הלוא המקרא ידוע בחסכנותו המופלגת בתיאוריו וציווייו, עד שכל אות וכל מילה נדרשים בספרות חז"ל להשלמת פרטי הנושאים המובאים בתורה. אם כן, מה ראתה התורה לשנות מסגנונה בפרשיות המשכן ולנהוג ב"פזרנות" יוצאת דופן? נבחן לדוגמה את הלכות שבת: דומה שאין נושא עשיר בפרטים מהלכות שבת שעליהן נכתבו שתי מסכתות גדולות בש"ס: שבת ועירובין. בכל זאת התורה מקמצת מאוד בתיאור דיני שבת, כדברי המשנה: ¹ "הלכות שבת חגיגות והמעילות הרי הם כהררים התלויין בשערה, שהן מקרא מועט והלכות מרובות". ופירש ר' עובדיה מברטנורא: "יש בהן הלכות שהן תלויות ברמז, במקרא מועט, כהר התלוי בשערות הראש".

משנה זו מציגה את הפרדוקס: מקרא מועט והלכות הרבה. היא מציינת את המקור להלכות שבת בקבוצת הנושאים שהם "כהררים התלויים בשערה". לפנינו ביטוי ציורי-מטפורי המתאר בגילוי לב שהתורה שבעל-פה נזקקת ליצירתיות מרובה בבואה לבסס את הלכות שבת. המסקנה מכך היא שאין קשר בין היקף התיאור המקראי ובין כמות ההלכות הנלמדות ממנו וחשיבותן. לכאורה, ניתן לראות בסמיכות הפרשיות של שמירת שבת ועשיית המשכן מעין פתרון לחידה זו. סמיכות זו היא המקור ל-ל"ט אבות מלאכה בשבת, שכן "אין חייבין אלא על מלאכה [בשבת] שכיוצא בה הייתה במשכן"². אך עדיין יקשה המקשן: אם אכן זאת הסיבה לתיאור הגדוש והמפורט למשכן, היה אפשר לקצר בפרשת המשכן ובוודאי להימנע מן החזרות המרובות! זאת ועוד, אין זה סביר שפרשה כה גדולה לא באה ללמד על עצמה אלא בעיקר על הפרשה הסמוכה לה.

פשרה של מלאכת המשכן: ישנם עיסוקים שהאדם מתמסר להם בדבקות הגובלת בשעבוד. בדרך כלל מדובר בתהליך הדרגתי שבו ההתחלה היא במעשה חיובי ואף רצוי, אך קיימת נקודת זמן שבה העשייה נהפכת לסוג של התמכרות. ענפי האמנות לסוגיהם ניזונים מרוחו החופשית של האדם ומכישרונותיו. ככל שהאדם ברוך כישרונות, כן גדלה הסכנה שעיסוקו ישתלט עליו והוא יהיה עבד למעשה ידיו. רש"ר הירש רומז על כך בעבודות המשכן, בפירושו על הפסוק "וְאַתָּה תִּדְבָר אֶל-כָּל-חֲכָמֵי-לֵב אֲשֶׁר מִלְּאֲתֵיךָ רִיחַ חֲכָמָה וְעָשׂוּ אֶת-בְּגָדֵי אֶהְרֹן"³: דבר זה נאמר רק כאן רק לעושה הבגדים, ואלו לגבי עשיית כל מלאכת המשכן מזכיר הכתוב את הצורך בתכונת חוכמה רק אגב מינויים של בצלאל ואהליאב – "וְנֶאֱמְלֵא אֹתוֹ, רִיחַ אֶל-לֵהִים, בְּחֲכָמָה וּבְחִבּוּנָה וּבְדַעַת, וּבְכָל-מְלָאכָה" (שמ' לא:ג). נראה שזה טעמו של דבר: לגבי עשיית המשכן וכליו היתה קשורה בכלליה ובפרטיה בתבנית שה' הראה למשה, ואלו לגבי הבגדים נשאר חופש פעולה במידה גדולה יותר.

* ד"ר מאיר רוט משמש ראש מדור יישומים מדעיים באגף תקשוב באוניברסיטת בר-אילן.

¹ חגיגה א:ח.

² שבת מט, ע"ב.

³ שמ' כח:ג.

מאחר שבגדי הכהונה נעשו בידי בני אדם שלא נקראו בשמות, מן הסתם היו במעלה פחותה מבצלאל. אנשים אלו יכלו להשתמש לתפירת הבגדים במידה מוגבלת בחירות המחשבה והדמיון שבו התברכו. אך מבצלאל, שהיה האמן שבאמנים, נדרש להגביל לחלוטין את חירות היצירה שלו. ופלא הוא, שהרי בהיותו הטוב שבאומנים בוודאי היה מפליא לעשות דווקא ביצירתיות הנובעת מעושר נפשו ומרוחו הגדולה. תחת זאת בצלאל נצטוו להגביל את דמיונו ולהיצמד להוראות פרטניות ודקדקניות.

ניתן לראות בחסימת דמיונו היוצר ובדיכוי עולמו הרוחני דבר שנדרש לעשייה שהיא לשם שמים. אילו אפשרו לבצלאל לתת ביטוי אישי לגאונותו החד-פעמית, כמקובל אצל אומנים, היינו רואים ביצירותיו את ילידי רוחו ולא ביצוע מושלם של תבנית שנצטוו לחקות במדויק. אם נכוחים דברינו עד כה, ברור מפני מה הרחיבה התורה לא רק בפרטי פרטים של כלי המשכן ומידותיהם אלא אף בתיאור החומרים שמהם צריך לעצב את כלי הפולחן. בסיום המלאכה התורה גם מציינת את הדיוק שבעבודת עושי המשכן: "וַיִּרְא מִשָּׁה אֶת כָּל הַמְּלָאכָה וְהִנֵּה עָשׂוּ אֹתָהּ כַּאֲשֶׁר צִוָּה ה' בְּן עֲשׂוֹ".⁴

נשאלת השאלה: מה נוכל ללמוד מפרשת המשכן על עיסוק באמנות שאינה קשורה בחפצי פולחן מרכזיים אלא חותרת למימוש כישרון מעשהו ורוחו של היוצר? מה בדבר אמנות כגורם אסתטי המעניק נחת רוח, עידון ומעוף לנפש האדם? הראי"ה קוק, שהיה כידוע בעל נפש של אמן ואף כתב שירים, ידע להעריך את ערכה של האמנות⁵ ואף עמד על השניות המתרוצצת בנפש האמן ירא השמים. מחד גיסא הרב תיאר את חשיבות מעשה האמנות לענפיה:

הספרות הציור והחיטוב⁶ עומדים להוציא אל הפועל כל המושגים הרוחניים המוטבעים בעמקי הנפש. וכל זמן שחסר גם שרטוט אחד הגנוז במעמקי הנפש שלא יצא אל הפועל, עוד יש חובה על עבודת האומנות להוציאו.⁷

מאיך גיסא באיגרת ששלח הרב קוק להנהלת "בצלאל" בצד דבריו הנלהבים בזכות ענפי האמנות והחופש האמנותי הוא קבע גדרות ומגבלות לעולם האמנות:

לכללות חמדת היופי האמנותי, המתגשם ביצירות מעשיות, מעשה ידי אדם, מתיחס עמנו ביחס טוב וחביב, אבל גם מוגבל. נזהרים אנחנו משכרון והפרזה אפילו מדברים היותר נשגבים ונעלים...מעולם לא נתמכר לאידיאה פרטית אחת במידה זו, עד שנהיה טובעים במצולותיה עד לבלי יכולת לתן לה קצב ומדה להרחבת ממשלתה...ודי לה לכנסת ישראל גדר של שושנים...מבלי לפגן]ם את החופש של כל אוצר מיוחד שברוח האדם על ידי רתוקי ברזל וחומת-סינים.⁸

יוצא אפוא שהרב קוק הכיר בחשיבות מעשה האמנות הנעשית באמצעות סוגי מדיה, כולל אפילו פיסול! יתר על כן, באגרתו להנהלת "בצלאל" הוא ציין את העיסוק באמנויות בארץ ישראל כאחד מסימני התחייה של עם השב למולדתו ולמכורתו. עם זה הוא עמד על הסכנה בהסרת כל מחסום ומגבלה במעשה האמנות. הרב התנגד לתפיסה הנפוצה של "אמנות לשם אמנות", ולדעתו "החשבת המופרות של האומנות עד כדי ערך בפני עצמו יש בה משום אלילות".⁹

⁴ שמ' לט: מג.

⁵ "בשיחה עם הפסל היהודי מלניקוף דיבר הרב קוק על היחס של ההלכה לפיסול, ומעניין לעניין באותו עניין סיפר לו הרב: "כשגרתי בלונדון היית מבקר בגלריה הלאומית, והתמונות האהובות עליי ביותר היו של רמברנדט. לדעתי רמברנדט היה צדיק. כשראיתי לראשונה את התמונות של רמברנדט, הן הזכירו לי את המאמר של חז"ל על בריאת האור. כשברא ה' את האור, הוא היה כל-כך חזק ומאיר שאפשר היה לראות מסוף העולם עד סופו, וה' פחד שהרשעים ישתמשו בו. מה עשה? הוא גנז את האור ההוא לצדיקים לעתיד לבוא. אבל מדי פעם בפעם ישנם אנשים גדולים שה' מברך אותם בראיית האור הגנוז, אני סבור שאחד מהם הוא רמברנדט, והאור שבתמונה שלו הוא האור שברא ה' בימי בראשית" (מובא במאמרו של יהוד גלמן "האסתטיקה במשנתו של הרב קוק", בתוך, יובל אורות, בעריכת בנימין איש שלום, שלום רוזנברג, ירושלים, תשמ"ח, עמ' 167-168. ראו גם, שרה מסינגר, "אמונה ואמנות – הרב קוק ורמברנדט", מורשתנו י"ז (תשס"ו) עמ' 189-196).

⁶ זהו הנוסח המקורי שהתפרסם בחיי הרב. אולם ב"עולת ראייה", שפורסם אחרי פטירתו מופיע הנוסח: "הספרות, ציורה וחיטובה". אין כל ספק כי במאמר זה, כפי שנכתב על ידו, התכוון הרב קוק לשלוש צורות האמנות: הספרות, הציור ואומנות והפיסול (החיטוב). דבר זה מתברר גם מתוכנו של המאמר. מובא אצל צבי ירון, משנתו של הרב קוק, ירושלים תשנ"ג, עמ' 178-179 הערה 23.

⁷ דברים אלו התפרסמו במאמר "שיר השירים". פורסם לראשונה בכתב-עת המזרח (קרקא תרס"ג), עמ' 352-354. בפרסום זה לא צוין במפורש שם המחבר אלא "טביעת עין איה" (רמז לשמו של המחבר, אברהם יצחק הכהן), ועוד צוין "נמסר לדפוס על ידי בנימין מנשה לעווין איש האראדעץ". שם עמ' 178, הערה 21.

⁸ אגרות הראיה כרך א', עמ' רה.

⁹ צבי ירון (הערה 6 לעיל) עמ' 181.